

РАДЯНСЬКА ПРОПАГАНДА VS ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ЖИТЕЛІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Д. В. Костюк

Запорізький національний університет

darya.bryk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7131-083X>

Т. В. Грушева

Запорізький національний університет

grushevaznu@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0560-8229>

Ключові слова: комуністична ідеологія, агітація, пропаганда, засоби масової інформації, суспільно-політичні настрої.

Після закінчення Другої світової війни в радянській Україні поновлюється довоєнна модель суспільно-політичного та економічного розвитку держави. Це контрастувало із настроями населення, яке сподівалося на демократизацію життя країни. Для приборкання невдоволених карні органи вдаються до репресій, а пропагандисти намагаються не допустити різноманіття суспільних думок і поглядів та встановити контроль над свідомістю радянських громадян.

На прикладі Запорізького регіону показані нестерпні умови робітників часів відбудови, брак необхідних промислових і продуктивних товарів, відсутність державної допомоги, завищені ціни на необхідні групи товарів. Разом із тим, держава висунула вимогу виконання нереалістичних планів швидкими темпами. Така дійсність стала причиною невдоволення населення, про що частина його відверто висловлюється на мітингах, робочих місцях, у приватних розмовах. Подібні коментарі неодмінно фіксувалися і передавалися до карних органів, що свідчить про всебічний контроль над життям людини в тоталітарній державі.

У той же час пропагандистами, медійними працівниками, митцями була створена псевдодійсність, яка була альтернативою реаліям життя. Як правило, у їхніх роботах не йшлося про зубожіння населення, а превалювали гасла про найщасливіше життя в радянській країні, про ворожий світогляд західного світу тощо. Головне завдання, яке ставили ідеологи перед творцями такої псевдодійсності: контроль над поведінкою населення та насадження комуністичної ідеології. Авторами статті доведено, що на місцевому рівні пропагандисти відтворювали загальносоюзні/загальнореспубліканські ідеологічні тези.

SOVIET PROPAGANDA VS POLITICAL SENTIMENTS OF THE INHABITANTS OF ZAPORIZHZHIA REGION IN THE POSTWAR PERIOD

T. Grusheva

Zaporizhzhia National University

D. Kostiuک

Zaporizhzhia National University

Key words: communist ideology, agitation and propaganda work, media, public and political mood.

After the end of the Second World War, the pre-war model of socio-political and economic development of the state was renewed in Soviet Ukraine. This did not correspond to the mood of the population, which hoped to democratize the life of the country. The punitive authorities are punishing the opposition, and the propagandists are trying to establish control over the minds of Soviet citizens.

The example of the Zaporizhzhia region shows intolerable conditions of

workers during the reconstruction, lack of necessary industrial and food products, lack of state aid, inflated prices for the necessary groups of goods. At the same time, the state demanded the implementation of unrealistic plans at a rapid pace. This reality has caused dissatisfaction among the population, which some of them openly express at rallies, workplaces, in private conversations. Such comments were passed to the penal authorities, which indicates a comprehensive control over human life in a totalitarian state.

At the same time, propagandists, media workers, and artists created a pseudo-reality that was an alternative to the realities of life. As a rule, their works were not about the impoverishment of the population, but slogans about a happy life in the Soviet country, the hostile worldview of the Western world, and so on. The main task that ideologists set for the creators of such pseudo-reality: control over the behavior of the population and the planting of communist ideology. The authors of the article proved that at the local level the propagandists reproduced all-Union / all-republican ideological theses.

Постановка проблеми. Запорізька область у республіці ще в довоєнний час отримала статус стратегічно важливого індустріального регіону, де головну цінність становили заводи важкої промисловості та Дніпровська гребля. У свою чергу, сільське господарство в області відіграло важливу роль в економічному розвитку країни. Економічна система, що була характерною для СРСР часів пізнього сталінізму, визначається сучасними науковцями як командна. Її поновлення в повоєнний період супроводжувалося репресіями, які тоталітарна держава використовувала як засіб перевиховання населення. Відновлення ідеологічного/пропагандистського тиску було вороже сприйняте українським населенням, яке за часів Другої світової війни відчуло певне послаблення цього тиску, справедливо вважало себе переможцем, бачило альтернативний світ інших європейських держав та сподівалося на демократизацію політичного й економічного життя країни. Так відбулося формування різноманіття суспільних думок та поглядів. Тому зі звільненням українських територій радянські ідеологи розпочали активну пропагандистську роботу, в першу чергу, зі встановлення контролю над свідомістю місцевих мешканців.

У повоєнний час здійснювалося затвердження низки постанов з метою відбудови мирного життя, де на морально та фізично виснажене війною населення покладалися важливі завдання із поновлення функціонування сільського господарства та промислового комплексу в країні. У цей період партійними керівниками використовуються різноманітні маніпулювання, зокрема і засобами масової інформації, які впливали на свідомість населення. Однак створення розгалуженої системи медіа та проведення широкої агітаційно-пропа-

гандистської роботи неповною мірою виправдували очікування влади. Адже подача інформації через радянські канали комунікації контрастувала з реаліями повоєнного періоду. Проведення дослідження на регіональному рівні ставлення громадян до прийнятих партійних рішень у Запорізькій області дозволяє критично та об'єктивно розглянути і доповнити знання вже отриманих результатів у загальноісторичному контексті, а також виявити особливості сприйняття місцевим населенням рішень радянської влади, які не завжди відповідали райдужній картині, змальованій у ЗМІ.

Зважаючи на вищевказане, *мета* нашого дослідження полягає в аналізі суспільно-політичних настроїв мешканців Запорізької області крізь призму агітаційно-пропагандистської роботи в період пізнього сталінізму.

Завданнями дослідження є визначення ролі агітації і пропаганди у відбудовчих процесах, виявлення впливу агітаційної роботи на думки населення, характеристика відношення населення до проблем повсякдення, аналіз реакції населення на постанови влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У праці «Боєприпаси розуму» професор із міжнародних комунікацій у Великій Британії Ф. Тейлор приділив увагу історії пропаганди і теоретичним основам для розуміння процесу її поширення та впливу загалом¹. Дослідниця повсякденного життя населення України другої половини ХХ ст. О. Янковська у своїх статтях розглянула соціально-побутові аспекти життя громадян УРСР, зокрема в період

¹ Taylor P.M. *Munitions of the Mind. A history of propaganda from the ancient world to the present era.* Third Edition. Manchester University Press, 2003. 344 p.

відбудови², та проаналізувала реакцію населення міст України на продовольчу кризу та голод, які виникли в повоєнний час³. У колективній монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» науковець В. Крупина з дослідження політичної і соціальної історії України другої половини ХХ століття звернув увагу на оцінку населенням радянської влади у повоєнний період та роль ЗМІ в пропагандистській діяльності⁴.

Зауважимо, що основу дослідження становить джерельна база, яка ґрунтується на матеріалах Державного архіву Запорізької області, зокрема інформація про політичні настрої населення області від міських та районних комітетів Оргінструкторському відділу Запорізького обкому КП(б)У. Також обласна газета «Червоне Запоріжжя» становить цінність для дослідження при здійсненні процесу аналізу впливу агітаційно-пропагандистської діяльності на жителів регіону. Окрім того, у спогадах журналіста газети «Правда» С. Гершберга⁵, який перебував в Запоріжжі під час відбудови Дніпровської гідроелектростанції та металургійного заводу «Запоріжсталь», знаходимо інформацію про соціально-побутові умови учасників у поновленні об'єктів до робочого стану.

Залучені наукові праці та джерельна база дозволяють розкрити досліджувану тему відповідно до поставленої мети та окреслених завдань.

Виклад основного матеріалу. З моменту закінчення німецько-радянської війни в СРСР поступово відновлювалася діяльність партійних організацій на територіях, які були окуповані німецькою владою. Їхня діяльність спрямовувалася, між іншим, на проведення агітації та пропаганди серед радянських громадян. Для початку звернемося до дослідження Ф. Тейлора, який вказав на те, що більшовики застосовували термін «агітація» для відображення спілкування партії з наро-

дом, а «пропаганда» використовувалася з метою опису індокринації членів партії перед тим, як розпочати агітацію серед населення⁶. Окрім того, науковець зазначив у своїй праці «Боєприпаси розуму», що пропаганда усвідомлено спрямовується на переконання людей думати та поводити себе бажаним чином для досягнення конкретних цілей організаторів цього процесу⁷. Зважаючи на наше дослідження, зауважимо, що радянська влада використовувала пропаганду для здійснення контролю над поведінкою населення та як засіб насадження комуністичної ідеології.

Звернемо увагу, що агітація та пропаганда в період пізнього сталінізму проводилися з нечуваним розмахом. Про його прояв на регіональному рівні свідчать дані, які знаходимо в обласній газеті «Червоне Запоріжжя», де на першій шпальті розміщено статтю «Закріпити досягнутий рівень і розмах масово-політичної роботи» та було вказано, що за період виборчої кампанії до Верховної Ради СРСР (відбулися 10 лютого 1946 року) в місті Запоріжжі було проведено: більше 100 лекцій і доповідей, 34935 бесід, якими охоплено понад 500 тисяч виборців. Також збільшилася кількість агітаторів з 1926 до 4683 осіб⁸. Перед партійними організаціями поставили завдання: розширити мережу агітаторів та утримати діючих, які брали участь у передвиборчій кампанії; приділити увагу їхній теоретичній підготовці; організувати систематичне проведення зборів з доповідями перед населенням; охопити більшовицькою агітацією кожного трудящого в місті, селі та селищі.

Агітаційно-масова робота, між іншим, повинна була сприяти мотивуванню населення до перевиконання поставлених планів на заводах міста. У зв'язку з цим уже апробовані методи отримували своє продовження в подальшому і спрямовувалися на виконання, як зазначалося: «...сталінських вказівок – програми нашого життя, боротьби і праці»⁹. Тобто державним настановам надавався статус головного орієнтира в житті радянського населення, і їх потрібно безумовно виконати долаючи перешкоди на шляху до досягнення запланованих результатів.

У період прийняття першої повоєнної п'ятирічки на місцях активно проводилася пропаган-

² Янковська О. Соціально-побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця «відлиги». *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип. 19. С. 20–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_4

³ Янковська О.В. Відгуки населення міст України на продовольчу кризу та голод 1946–1947 рр. (за матеріалами НКВС–КДБ УРСР). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип.13. С. 287–292. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_13_287 (дата звернення: 12.12.2021 р).

⁴ Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): 2 кн., ч. 3. / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн.1, ч.1–2. С. 351.

⁵ Гершберг С.Р. Это было в Запорожье. Из записок журналиста-правдиста сороковых годов. Москва: Политиздат, 1974. 112 с.

⁶ Taylor P.M. *Munitions of the Mind. A history of propaganda from the ancient world to the present era*. Third Edition. Manchester University Press, 2003. P. 4.

⁷ Taylor P.M. *Munitions of the Mind*... P. 6.

⁸ Закріпити досягнутий рівень і розмах масово-політичної роботи. Червоне Запоріжжя. 1946. 24 лютого. № 41 (6851). С. 1.

⁹ Закріпити досягнутий рівень... С. 1.

дистська робота агітаторами щодо роз'яснення основних завдань відбудовчих процесів та прийнятих державних рішень економічного значення. Однак пропагандисти часто зустрічали негатив з боку слухачів, адже населення на місцях зіштовхувалося із повсякденними труднощами в соціально-побутовій сфері як у містах, так і селах, які впливали на моральний стан жителів області. Зокрема багато нарікань було на відсутність квартир, незадовільні умови проживання та харчування тощо. Наприклад, на «Дніпробуді» в деяких кімнатах гуртожитку, де проживав трудовий персонал, розповсюджувалися клопи та воші. Окрім того, мало місце проживання по 40 осіб у кімнаті. Часті скарги робітників «Дніпробуду» пов'язувалися з харчуванням – жири заміняли мукою, яка була схожа на висівки. Комунальним відділом не виділялися кімнати із задовільними умовами навіть демобілізованим громадянам¹⁰. Незадовільні житлово-побутові умови робітників, які були для держави всього-навсього ресурсом у відбудовчих процесах промислових об'єктів, стали поширеним явищем у повоєнний період. З метою підтримки завзяття та трудових подвигів місцевою владою залучалися агітатори, а також завдяки можливостям ЗМІ, які, використовуючи критику на місцях, висвітлювали проблеми та навіть думки піклування держави в їх вирішенні. Однак влада в дійсності переслідувала лише свої цілі – виконання поставлених планів.

У спогадах журналіста газети «Правда» С. Гершберга знаходимо інформацію про матеріально-побутові умови робітників на відповідних об'єктах. У розмові з комсомолкою, яка за путівкою прибула з уральського села для відновлення роботи промислового комплексу міста Запоріжжя – А. Лошкарєвою, йдеться про умови проживання робітників: «Спочатку ми пристосовували під житло коробки будівель, які могли захистити хоча б від вітру та дощу... Спали на підлозі, підстеливши сіно... В кімнаті не було ніяких меблів – ні столів, ні шаф, ні навіть табуреток... Ходили в черевиках на дерев'яній підшві»¹¹. Зрозуміло, що незадовільні побутові умови впливали на моральний стан населення при виконанні поставлених державою завдань. Тому для підтримки ентузіазму в громадян використовували ресурси місцевих засобів масової інформації та здійснювали

¹⁰ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих, відгуках на відповіді Й.В. Сталіна на питання американської друку (14 січня 1946 р. – 19 листопада 1946 р.). *Державний архів Запорізької області* (далі ДАЗО). Ф. П–102. Оп. 2. Спр. 264. Арк. 43.

¹¹ Гершберг С.Р. Это было в Запорожье... С. 71.

агітаційно-масову роботу шляхом проведення бесід серед робітників і колгоспників на зібраннях, мітингах, результат яких був сумнівний.

В обласній газеті «Червоне Запоріжжя» міститься інформація про нараду працівників комунального господарства «Запоріжбуду» з поліпшення житлово-побутових умов¹². У результаті обстеження бригадою партійних представників умов робітників об'єкта було виявлено низку недоліків у забезпеченні нормальних умов існування: у кімнатах гуртожитків знаходилися двоярусні нари, які не завжди забезпечувалися матрацами, ковдрами, подушками тощо; не в повному обсязі були укомплектовані меблі в кімнатах, санвузол, ізолятори для хворих; існували перебої в опаленні приміщень або взагалі була повна відсутність обігріву; спостерігалися неналежні санітарно-гігієнічні умови. Відповідальність покладалася на керівництво тресту, тому перед ними ставилися завдання усунути існуючі недоліки, адже від побутового влаштування робітників, як зазначалося в статті, залежали їхній моральний стан і продуктивність. Поза увагою не залишалася й організація дозвілля робітників: відвідування кіно і театрів, створення червоних куточків для читання лекцій. На нашу думку, організація культурного життя робітників не мала на меті піклування над дозвіллевою сферою життя радянських людей. Ще до Другої світової війни в радянській країні мистецтво перетворилося на «зброю», за допомогою якої формувалася псевдореальність/міф про щасливе життя. Після закінчення війни *парадигма* соціалістичного реалізму повернулася до довоєнних канонів, а віддані державі митці продовжили роботу в напрямі авантюрного експерименту: встановлення впливу над свідомістю громадян.

Усе частіше в надрукованих матеріалах автори застосовували психологічний вплив на читачів за допомогою використання звернення: «Трудящі, які з руїн підводять гіганти-заводи індустріального Запоріжжя, сподіваються, що керівництво тресту і працівники комунального господарства «Запоріжбуду» проявлять більше ініціативи...»¹³. У такий спосіб працездатній частині населення надавався статус важливої складової у відбудові та, разом з тим, відбувалося навіювання думки про турботу компартійно-радянської влади за громадянами. Однак зацікавленість обкому партії «Запоріжбудом» була спричинена перш за все відставанням від графіка робіт з відбудови «За-

¹² Поліпшити побутово-житлові умови робітників «Запоріжбуду». *Червоне Запоріжжя*. 1946. 3 березня. № 46 (6856). С. 2.

¹³ Поліпшити побутово-житлові умови... С. 2.

поріжсталі» та коксохімічного заводу. Так, згідно з даними, вказаними в обласній пресі, у першому кварталі 1946 року план було виконано: у січні лише на 66%, а в лютому не більше половини¹⁴. Для обласного партійного керівництва виконання запоріжбудівцями урядового завдання ставало першочерговим.

Виконуючи поставлені завдання партії, агітатори після виборів до Верховної Ради СРСР були залучені до проведення зборів по області із роз'ясненням промови Й. Сталіна 9 лютого 1946 року, яка була спрямована на організацію боротьби із відновлення народного господарства, а також подальше виконання п'ятирічок¹⁵. Також увага приділялася постанові РНК УРСР і ЦК КП(б) У «Про заходи щодо забезпечення успішного проведення весняної сівби по Українській РСР в 1946 році» від 8 лютого 1946 року¹⁶. Настрої населення контролювалися. Зі звітів райкомів партії по області виходило, що частина населення підтримувала партійні рішення стосовно відновлення господарства та закликала до перевиконання планів. Проте існували й інші настрої серед населення, які виявлялися під час проведення зборів або ж у приватних бесідах, чи в анонімних листах.

У Куйбишевському районі колгоспниця Гайчильської сільської ради в бесіді заявила: «Хоч працюю у колгоспі хоч не працюю, все одно будеш голодний». Ще одна жителька села вказала на те, що при німцях було погано жити, а при радянській владі стало ще гірше¹⁷. Схожі заяви звучали в районі, наприклад, у колгоспі імені Ворошилова Білоцерківської сільської ради: «Навіщо зараз доглядати за посівами, все одно хліб забирають увесь, а ми знову будемо так»¹⁸. Окрім того, член правління отримав анонімний лист, у якому йшлося про зміну політики місцевого правління, щоб зберегти життя власне і своїх дітей. В основному претензія була до роботи правління щодо впровадження державних завдань: «...Ви дерете горлянки, щоб достроково виконати всі державні

і колгоспні завдання. Ви маєте очі, але Вас охопила сліпота, у Ваших очах є сучки, які не дають бути далекоглядними...»¹⁹. У результаті карні органи розпочали розслідування стосовно зазначених антирадянських настроїв. І надалі ними буде організовано виявлення відповідних осіб.

Розповсюдження анонімних листів з погрозами до місцевої влади не було поодинокими випадками. На ім'я голови Мелітопольського райвиконкому надійшло розгорнуте письмове повідомлення 30 грудня 1945 року. Загальні вимоги стосувалися нагальних тем: вільна торгівля на продукти харчування, забезпечення сімей хлібом, повернення садиб власникам, урегулювання питань податків з селян. У разі відмови виконання настанов – підпал сараїв та комор. У листі знаходимо відкриті антирадянські настрої: «...Ми не бажаємо жити щасливим Радянським життям, бо щасливе воно лише на 1% всього Радянського населення... Хай буде жити Україна незалежна від жидів і комуністів»²⁰.

З різкими заявами проти впроваджених повоєнних заходів радянської влади часто виступали репатрійовані українські громадяни, яким довелося працювати на примусових роботах у Німеччині. Зокрема в Приазовському районі жителька села Орлівка, порівнюючи життя в Німеччині і Радянському Союзу, зазначила, що за кордоном було краще: «...там нам давали хліба, а тут його немає». Схожої думки дотримувалася репатрійована колгоспниця Георгіївської сільської ради, яка на зібранні колгоспників указала на те, що німці краще годували свиней, аніж колгосп своїх людей²¹. У колективній монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» В. Крупина звернув увагу на невдоволення населення, які проявлялися у повоєнний період і були реакцією на проведення незбалансованої економічної політики радянського партійного керівництва²².

Безумовно, в обласних ЗМІ про такі випадки не було ні слова, натомість активно публікувалися матеріали, які скеровували населення до виконання державних інтересів: урядові постанови та

¹⁴ В обкомі КП(б)У. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 5 березня. № 47 (6857). С. 1.

¹⁵ Промова товариша Й.В. Сталіна на перевибірних зборах виборців Сталінської виборчої округи м. Москви 9 лютого 1946 року. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 10 лютого. № 30 (6840). С. 1–2.

¹⁶ Про заходи щодо забезпечення успішного проведення весняної сівби по Українській РСР в 1946 році. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 17 лютого. № 36 (6846). С. 1–2.

¹⁷ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих, відгуках на відповіді Й.В. Сталіна на питання американської друку (14 січня 1946 р. – 19 листопада 1946 р.). *ДАЗО*. Ф. П–102. Оп. 2. Спр. 264. Арк. 31.

¹⁸ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У... Арк. 31.

¹⁹ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У... Арк. 31.

²⁰ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих, відгуках на відповіді Й.В. Сталіна на питання американської друку (14 січня 1946 р. – 19 листопада 1946 р.). *ДАЗО*. Ф. П–102. Оп. 2. Спр. 264. Арк. 45.

²¹ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 62.

²² *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*: 2 кн., ч. 3. / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн.1, ч.1–2. С. 161.

рішення щодо організації сільськогосподарських робіт, заклики до соціалістичних змагань та реалізації поставлених завдань – «Організуємо Все-союзне соціалістичне змагання за зразкову підготовку до весняної сівби»²³, «Перевіряємо стан підготовки до сівби»²⁴, «Хороше насіння – запорука високого врожаю»²⁵, «Швидше завершити ремонт тракторів!»²⁶ та інші.

Зважаючи на те, що в повоєнний період основним завданням стала відбудова господарства, розпочався процес відновлення системи державних позик. Тому з метою залучення коштів населення для виконання п'ятирічного плану вже 3 травня 1946 року було прийнято рішення у Раді Міністрів Радянського Союзу «Про випуск державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР» на суму 20 мільярдів строком на 20 років²⁷. Уже на наступний день в обласній газеті з'явилася інформація про умови випуску позики та перші результати по Запоріжжю під рубрикою: «Величезний успіх нової Позики»²⁸, де висвітлювалися новини про проведені мітинги на честь події та внески робочих заводів і будов міста із закликами до відповідних дій. Наприклад, на мітингу Запорізького емальованого заводу слюсар Вовченко заявив: «Я віддаю моїй рідній державі свій місячний заробіток... Все треба відбудувати в короткі строки, і зароблені нашою стаханівською працею гроші, які ми позичаємо Батьківщині – це наш вклад у велику всенародну справу»²⁹. Подібні заклики були направлені на спонукання жителів області до здійснення передплати. Також і в наступних номерах обласної газети значне місце виокремлювалося пропагуванню населенню державної позики під гаслами: «Дружною передплатою позики трудящі Запоріжжя демонструють свою готовність виконати і перевиконати новий п'ятирічний план»³⁰, «Трудящі Запоріжжя з великим натхненням передплачують позику відбудови

і розвитку народного господарства»³¹, «Жодного трудящого – без облігацій нової позики»³².

З метою підготовки до проведення державної позики здійснювалася пропагандистська робота на місцях серед секретарів партійних організацій, виконкомів, комсомолу, голів сільських рад, директорів МТС, колгоспів та радгоспів, керівників підприємств та інших. Наприклад, у Гуляйпільському районі проводилася масова роз'яснювальна робота, яка в основному організовувалася на загальних зборах колгоспників, де на порядку денному обговорювалося значення та роль державних позик.

До державної позики відношення громадян було неоднозначним: частина потрапляла під вплив партійної пропаганди і своїм прикладом спонукала до відповідних дій, інші – насторожено сприймали новини про позику. Так, статистичні джерела свідчать, що в Гуляйпільському районі громадяни активно вносили готівку: 227 тис. рублів (колгосп «Плугарь» і Хвалибогівська сільська рада), 320 тис. рублів (Ворошиловська сільська рада), 55 тис. рублів (Жовтнева сільська рада)³³. У свою чергу, в колгоспі «Червоне Поле» колгоспник під час передплати проводив агітацію проти її здійснення, закликаючи: «...на державну позику не підпишись, і дурні ті, хто буде підписуватися»³⁴. У результаті він був засуджений на один рік до в'язниці. Ми погоджуємося із висновком О. Янковської, яка зазначила, що звернення до громадян за «добровільною» підтримкою перетворювалося на обов'язковий план по місту та селу. Саме прагнення місцевих чиновників достроково звітувати про перевиконання плану збільшувало невдоволення трудящого населення³⁵.

Потребувала роз'яснення й постанова від 16 вересня 1946 року Ради Міністрів СРСР щодо підвищення пайкових цін, пониження комерційних цін та підвищення заробітної плати. В обласній газеті «Червоне Запоріжжя» матеріал про прийняте рішення знаходився на першій шпальті в невеликому повідомленні під назвою «У Раді Міністрів СРСР», де вказувалося, що з метою підготовки умов для скасування в 1947 році

²³ Організуємо Всесоюзне соціалістичне змагання за зразкову підготовку до весняної сівби. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 19 лютого. № 37 (6847). С. 1.

²⁴ Перевіряємо стан підготовки до сівби. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 21 лютого. № 40 (6850). С. 4.

²⁵ Хороше насіння – запорука високого врожаю. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 24 лютого. № 41 (6851). С. 1.

²⁶ Швидше завершити ремонт тракторів! *Червоне Запоріжжя*. 1946. 26 лютого. № 42 (6852). С. 1.

²⁷ В Раді Міністрів СРСР Про випуск державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 4 травня. № 90 (6980). С. 1.

²⁸ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 4 травня. № 90 (6980). С. 2.

²⁹ На емальованому заводі. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 4 травня. № 90 (6980). С. 2.

³⁰ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 5 травня. № 91 (6901). С. 1.

³¹ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 5 травня. № 91 (6901). С. 2.

³² *Червоне Запоріжжя*. 1946. 7 травня. № 92 (6902). С. 1.

³³ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 28.

³⁴ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 28.

³⁵ Янковська О. Соціально-побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця «відлиги». *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип. 19. С. 28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_4

карткової системи і запровадження єдиних цін влада вимушена здійснити відповідні заходи³⁶. Однак О. Янковська справедливо зазначає, що в той час партійним і радянським керівникам від Ради Міністрів надійшло повідомлення з аналізом про ситуацію з продовольчими товарами та хлібом. Зокрема про несприятливі погодні умови – посуху, в результаті якої було втрачено частину врожаю зернових, хліба на 200 мільйонів пудів. Постанова спричинила резонанс серед населення, яке турбували розмір збільшеної зарплатні, оподаткування надбавки, розширення комерційних магазинів, процес придбання продуктів харчування колгоспниками та інше³⁷. У зв'язку з цим по області проводилися зібрання, де обговорювалася необхідність впровадження рішення. Так, у місті Осипенко у вересні місяці було проведено агітаторами роз'яснення у 86 організаціях, слухачів нараховувалось 16892 особи. Поряд із позитивними оцінками запровадження рішення мали місце й негативні відгуки. Наприклад, на заводі № 139 деякі робітники скаржилися на нові високі ціни на рибу та м'ясо, на підвищення цін у їдальнях³⁸. У боротьбі з невдоволеним населенням влада чітко дотримувалась обраних раніше методів: репресії і посилення агітаційно-пропагандистської роботи. Таким чином, у повоєнний період радянська влада при відбудові господарства використовувала на лише трудові ресурси працездатного населення, а й їхні фінансові можливості. Зокрема прийняття рішень про організацію передплати державної позики, підвищення пайкових цін та зниження комерційних призовило до стягнення коштів із населення.

Окрема тема – поширення серед жителів області «святених» листів від заборонених у радянській державі релігійних організацій. У письмових повідомленнях релігійного змісту містилося попередження про небезпечні події близького майбутнього. Окрім того, у них зазначалася важлива умова – після прочитання потрібно переписати лист декілька разів, у разі відмови – на людину чекатиме смертельне покарання та інші біди, а за умови виконання можливий захист від лиха. Залишимо поза розглядом питання похо-

дження таких листів, але той факт, що вони виявлялися карними органами і їм приділяли увагу пропагандисти, дуже прикметний. Це свідчить про тотальний контроль суспільної та особистої моралі в радянській державі.

Наприклад, у місті Запоріжжя на Масложирбуді начальником механічного цеху було виявлено три листи у робітників, де мова йшла про хлопчика, який бачив людину, огорнуту в золоту ризу, з надписом на грудях: «... не забувай Бога» та який промовляв: «...що буде суд живим і мертвим, залишиться третя чверть народу, через дев'ять днів ви отримаєте радість, одна людина приховала цей лист і отримала велике горе, щоб ви молились богу він простить вас, ці листи переписіть 9 разів, хто не напише, буде смертельно покараний»³⁹. Здебільшого отримані листи зачитувалися в невеликих групах людей або передавалися відразу в партійний комітет для виявлення «порушників порядку». Відповідний лист поширювався і в Південному, Кіровському селищах, Пологівському районі (Федорівська, Басанська і Тарасівська сільські ради⁴⁰) та інших.

Також у Кам'яно-Дніпровському районі був організований випуск «святених» листів та праць Миколая, які, за інформацією Оргінструкторського відділу райкому партії, поширювали християнські євангелісти та церковні служителі. У посланні детально зазначалося про «великий голод» з 13 липня, на наступний день «горіння сонця», а вже з 17 липня «...на землю буде пролита кров людей» і 18 – половина людей закре від жертв війни⁴¹. Такий зміст листів посилював чутки щодо початку нової війни. Тому в районі в кожній сільській раді проводилися семінари для агітаторів з метою їхньої підготовки до роз'яснень серед населення про безглуздість «святених» листів.

Важливий аспект замовленої теми – реакція населення регіону на зовнішні загрози. Тема потребує поглибленого вивчення. Ми ж визначимо основні гасла і реакцію на них радянських громадян. Звернемо увагу, що мешканці регіону, як міста так і села, мали доступ виключно до *цензурованої інформації, піддавати яку сумніву було заборонено. Тому і цікавим представляється аналіз думок місцевого населення, наявність у них критичного мислення та самостійності у висновках.* Так, у зв'язку з виходом інтерв'ю Й. Сталіна кореспонденту «Правда»

³⁶ У Раді Міністрів СРСР. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 17 вересня. №187 (6997). С. 1.

³⁷ Янковська О.В. Відгуки населення міст України на продовольчу кризу та голод 1946–1947 рр. (за матеріалами НКВС–КДБ УРСР). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип.13. С. 287. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_13_287

³⁸ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 8–10.

³⁹ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 5.

⁴⁰ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 57.

⁴¹ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрій трудящих... Арк. 29.

про виступ В. Черчилля по районах області ширилися думки про початок військових дій, що сприяли зростанню занепокоєння серед населення. У місті Осипенко працівниця електростанції заявила: «Війна мабуть почалася, а якщо ні, то значить завтра потрібно чекати. Не встигли ще відновити зруйноване, а тут тобі інша війна»⁴². У цей час *апокаліптичні настрої посилюються* активною роботою агітаторів, які на місцях роз'яснювали населенню існуючу міжнародну ситуацію з позиції, що не суперечила радянській ідеології та впевнено змальовували образ «західного» ворога країни. *Демонізація ворога, під яким розумівся так званий капіталістичний світ, однозначно сприяла* формуванню громадської думки зі створення образу агресора і є яскравим прикладом технології пропаганди.

У зв'язку з цим звернемося до дослідження В. Крупини, який зазначив, що засоби масової інформації за допомогою використання повідомлень пропагандистського характеру «підсолонили» складне становище в республіці. Зокрема відбувалося нав'ювання думок про нестабільне становище громадян у капіталістичних країнах і, у свою чергу – піднесення як матеріального, так і культурного рівня трудящих у Радянському Союзі. Погоджуючись із науковцем, зазначимо, що контрольована владою пропагандистська машина райдужно зображувала перспективи розвитку відбудовчих процесів та життя громадян, які контрастували з існуючим матеріально-побутовим становищем. Враховуючи таку невідповідність реального життя і медійних ілюстрацій, населення повністю довіряло владі в стратегічних питаннях. Навіть, незважаючи на заспокоєння Й. Сталіна про можливу перемогу над ворогом, у громадян формувалася невпевненість щодо захисту державою їхніх інтересів у разі війни. Окрім того, дослідник зауважив, що радикальні висловлювання про нову війну свідчили про розбіжності між діями радянської влади та очікуваннями громадян⁴³.

На зібраннях обговорювалися ключові питання, які турбували населення, зокрема: про початок війни, можливих союзників Англії, економічне становище Америки та Англії тощо⁴⁴. Результатом проведеної роботи агітаторів ставали вислови громадян на підтримку зміцнення економіки країни в

разі початку війни. Безумовно були такі, що повторювали пропагандистські гасла. Так, колгоспниця Ново-Василівського району колгоспу «Свердлова» зазначила: «Черчилль державою не керує і ніхто йому не дасть військо і зброю, щоб розпочати війну з нами, а якщо вдасться організувати війну проти нас, то ми переможемо – так сказав наш вождь товариш Сталін і ми йому віримо, як вірили в перемогу над німецькими фашистами. Нам потрібно кріпити оборону нашої країни, а саме, досягати нашому колгоспу високого врожаю в 1946 році»⁴⁵. Подібні висловлювання спрямовувалися на підтримку в населення ентузіазму для виконання та перевиконання поставлених завдань.

Окрім того, залучення населення до обговорення політичної міжнародної ситуації сприяло ще одне інтерв'ю Й. Сталіна президенту американського агентства «Юнайтед Прес» Х'ю Бейлі від 23 жовтня 1946 року, навколо якого створювався ажітаж. У Запоріжжі 29 жовтня 1946 року біля гучномовців у місті збиралися групи людей для прослуховування інтерв'ю по радіо, де проходило активне коментування почутого лише з позитивним забарвленням та підтримкою слів керівника держави згідно з інформацією з архівних документів Оргінструкторського відділу міськкому партії від 10 листопада 1946 року⁴⁶. В основному почута інформація поширювалася через її переказ у приватних розмовах. Вільного трактування інформації політичного змісту тоталітарна держава не могла допустити. Тому опублікований матеріал у газетах потребував додаткового роз'яснення, і серед робітників, інженерного складу, службовців, домогосподарок проводилися бесіди з агітаторами. Під час спілкування виникали логічні запитання серед слухачів, наприклад: «Чому часто іноземна преса ставить питання товаришу Сталіну, тоді як наші цього не роблять? Чому Черчилля не можуть приборкати, щоб він не проводив антирадянську пропаганду і не піднімав іноземні держави на нову війну? Чому уряди капіталістичних країн, як наприклад Англія, Америка й інші, не зупиняють людей своїх країн, які ведуть через друк антирадянську пропаганду і пропаганду третьої війни? Чому немає у нас атомної бомби для того, щоб налякати Америку, яка хвалиться своєю атомною бомбою?»⁴⁷. Вищевказані запитання, характеризують результат агітаторської роботи на місцях,

⁴² Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрої трудящих... Арк. 6.

⁴³ Повеєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): 2 кн., ч. 3. / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн.1, ч.1–2. С. 160–161.

⁴⁴ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрої трудящих... Арк. 6.

⁴⁵ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрої трудящих... Арк. 14.

⁴⁶ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрої трудящих... Арк. 71–72.

⁴⁷ Інформація міськомів і райкомів КП(б)У обкому КП(б)У про політичний настрої трудящих... Арк. 70.

де вже прослідковується сформоване негативне відношення до країн Заходу, як агресора.

Висновки. У повоєнний час важливою складовою процесу відновлення впливу радянської влади на жителів області була агітаційно-пропагандистська робота. Організація широкої мережі пропагандистів на місцях дозволяла здійснювати маніпулювання думками громадян та встановлювати контроль над ними. У свою чергу, засоби масової інформації виступали партійними «помічниками» у впровадженні державної політики.

У процесі відбудови Запорізького регіону, як промислового та сільськогосподарського краю, партійними організаціями диктувалися завдання із виконання форсованими темпами поставлених державою планів. Основний тягар покладался на звичайну морально і фізично виснажену людину,

яка, переживши страхіття війни, налаштовувалася на позитивні зміни в житті радянської країни, покращення умов існування.

Проте вже за рік після закінчення німецько-радянської війни попри старання агітаторів та створення медійної реальності відбувалося відчутне розчарування населення у своїх очікуваннях, яке проявлялося іноді через негативне відношення до впроваджених державних заходів. Адже громадяни відчували певний дисонанс, співвідносячи почуте із власним досвідом. Ті, хто не піддавався програмуванню радянської ідеології, здебільшого зазнавали переслідування з боку карних органів. З метою творення позитивного образу існуючої дійсності радянська влада і надалі посилювала роль агітаційно-пропагандистської роботи в поєднанні з переслідуваннями інакодумців.

References

- V obkomі KP(b)U. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 5 berezhnia. № 47 (6857). S. 1.
- V Radi Ministriv SRSR Pro vypusk derzhavnoi pozyky vidbudovy i rozvytku narodnoho hospodarstva SRSR. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 4 travnia. № 90 (6980). S. 1.
- Hershberh S.R. Это было в Запорожье. Из записок журналиста-правдиста сороковых годов. Москва : Polytyzdat, 1974. 112 s.
- Zakripyty dosiahnutyi riven i rozmakh masovo-politychnoi roboty. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 24 liutoho. № 41 (6851). S. 1.
- Informatsiia miskomiv i raikomiv KP(b)U obkomu KP(b)U pro politychnyi nastrii trudiashchykh, vidhukakh na vidpovidі Y.V. Stalina na pytannia amerykanskoі druku (14 sichnia 1946 r. – 19 lystopada 1946 r.). Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoі oblasti. F. P–102. Op. 2. Spr. 264.
- Na emalovanomu zavodi. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 4 travnia. № 90 (6980). S. 2.
- Orhanizuiemo Vsesoiuzne sotsialistychne zmahannia za zrazkovu pidhotovku do vesnianoi sivby. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 19 liutoho. № 37 (6847). S. 1.
- Pereviriaemo stan pidhotovky do sivby. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 21 liutoho. № 40 (6850). S. 4.
- Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) : 2 kn., ch. 3. / vidp. red. V.M. Danylenko. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. Kn.1, ch.1–2. 351 s.
- Polipshyty pobutovo-zhytlovi umovy robitnykiv «Zaporizhbudu». Chervone Zaporizhzhia. 1946. 3 berezhnia. № 46 (6856). S. 2.
- Pro zakhody shchodo zabezpechennia uspishnoho provedennia vesnianoi sivby po Ukrainskii RSR v 1946 rotsi. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 17 liutoho. № 36 (6846). S. 1–2.
- Promova tovarysha Y.V. Stalina na perevybornykh zborakh vybortsiv Stalinskoі vyborchoі okruhy m. Moskvy 9 liutoho 1946 roku. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 10 liutoho. № 30 (6840). S. 1–2.
- Taylor P.M. Munitions of the Mind. A history of propaganda from the ancient world to the present era. Third Edition. Manchester University Press, 2003. 344 p.
- U Radi Ministriv SRSR. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 17 veresnia. №187 (6997). S. 1.
- Khoroshe nasinnia – zaporuka vysokoho vrozhaiu. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 24 liutoho. № 41 (6851). S. 1.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 4 travnia. № 90 (6980). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 5 travnia. № 91 (6901). S. 1–2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 7 travnia. № 92 (6902). S. 1.
- Shvydshe zavershyty remont traktoriv! Chervone Zaporizhzhia. 1946. 26 liutoho. № 42 (6852). S.1.
- Yankovska O.V. Vidhuky naselennia mist Ukrainy na prodovolchu kryzu ta holod 1946–1947 rr. (za materilamy NKVS–KDB URSR). Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka. 2008. Vyp.13. S. 287–292. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_13_287 (data dostupu 12.12.2021).
- Yankovska O. Sotsialno-pobutova sfera zhyttia hromadian URSR yak vidbytok priorytetiv derzhavy vid pochatku povoiennoi vidbudovy do kintsia «vidlyhy». Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. 2014. Vyp. 19. S. 20–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2014_19_4 (data dostupu 12.12.2021).